

УДК 81'44

Шевчук О. О.

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ
У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ ТА
РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ**

Сучасні лінгвістичні розвідки все частіше спрямовані на опис окремих концептів та мовних засобів їх репрезентації [3, с. 1; 12, с. 5], що, в свою чергу, сприяє осмисленню і упорядкуванню результатів внутрішнього рефлексивного досвіду людини і уявлень про навколишню дійсність та її об'єкти [13, с. 403]. Дослідження окремих концептів як складників цілісної системи є одним із завдань сучасної когнітивної науки та її відносно нової галузі лінгвоконцептології [13, с. 403]. У той же час, поняття концепта активно розробляється у таких галузях лінгвістики, як лінгвокультурологія [7, с. 4], соціолінгвістика [2; 10, с. 6-8], психолінгвістика [див., напр., 8], зіставне мовознавство [15, с. 293], що свідчить про потужний потенціал вищезазначеного феномену у вирішенні різноманітних лінгвістичних завдань. Наше дослідження присвячене аналізу концепту НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ в англійській, українській та російській мовах.

У сучасній когнітивній лінгвістиці поняття *концепт* стає стержньовим, і як термін все частіше використовується дослідниками. На думку Ю. С. Степанова концепт можна представити як згусток культури у свідомості людини, те, у вигляді чого культура входить в ментальний світ людини. А з іншого боку, концепт є тим, за допомогою чого пересічна, звичайна людина входить в культуру, а в деяких випадках і впливає на неї [14, с. 43]. Наразі дослідники не мають єдиної точки зору щодо визначення концепту. Так, Н. Д. Арутюнова розуміє під концептом своєрідний культурний прошарок, що є посередником між людиною та світом. [1, с. 12]. У той же час, О. С. Кубрякова визначає концепт як одиницю ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості і ту інформаційну структуру, яка відображає знання та досвід людини, оперативну змістовну одиницю пам'яті, ментального лексикона [9, с. 90].

Концепти можуть бути представлені одним словом (прості) й реченнями та словосполученнями (складні). Вони по-різному групуються і по-різному вербалізуються в різних мовах у тісній залежності від власне лінгвістичних, прагматичних і культурологічних факторів, і, відповідно, фіксуються в різних значеннях [9, с. 93].

Концепт НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ відноситься до складних, оскільки представлений словосполученням у мовах, що зіставляються. Аналіз лексики, яка його виражає, показує, що особливо важливим у змісті зазначеного концепту є культурний компонент, оскільки ознаки населеного пункту є спільними для європейської цивілізації.

Долідження польової структури концепту НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ дозволяє виділити його ядерні та навколоядерні характеристики як найсуттєвіші, на відміну від ознак периферійних.

У сучасній англійській мові ядерні ознаки зазначеного концепту актуалізуються завдяки тричленній опозиції: *town, city, village*. Аналіз словникових дефініцій лексеми *city* дозволив виділити наступні основні змістові ознаки: *city is a large town, in particular (Brit.); a town created a city by charter and containing a cathedral* [19, с. 255]. Таким чином, значення слова *city* пояснюється за допомогою лексеми *town* із актуалізацією семи 'розмір' (*a large town*), семи 'тип управління' (*charter*) та семи 'релігійний центр' (*containing a cathedral*).

Внутрішня форма, яка виявляється в результаті етимологічного аналізу слова, за лексикографічними даними зазнала певних змін. Так, запозичена з давньофранцузької мови лексема *cite*, мала значення *a cathedral town, but originally meaning any settlement, regardless of size* [18] походить від латинського слова *civitatem (nom. civitas)*, що означало *citizenship, community of citizens*, та *civis* у значенні *townsman* від основи праїндоевропейської мови **kei*, що означало *to lie, homestead*. Як бачимо з аналізу в давньофранцузькій мові *cite* містило сему 'соборне місто', позначаючи спочатку поселення будь-якого розміру.

Аналіз словникових дефініцій лексеми *town* дозволив виділити основні змістові ознаки: *town is a settlement larger than a village and generally smaller than a city, with defined boundaries and local government* [19, с. 1566]. Таким чином, у зазначеній дефініції виділяємо архісему 'поселення' (*settlement*), сему 'розмір' – більше ніж село (*larger than a village*), сему 'наявність меж' (*with defined boundaries*) та сему 'вид управління' (*local government*).

Внутрішня форма, яка виявляється внаслідок етимологічного аналізу слова, за лексикографічними даними зазнала певних змін. Так, давньоанглійська лексема *tun*, що мала значення *enclosure, enclosed land with buildings*, містить сему 'замкнутого простору' та 'ділянки землі з будинками' і походить від прагерманського **tunaz, *tunan*, що в свою чергу, є раннім запозиченням кельтського **dunom*. Сучасне значення 'населений пункт більший за село' (*inhabited place larger than a village*) (1154) з'явилося після завоювання Англії норманами, як протиставлення французькому запозиченню *ville* [18].

Аналіз словникових дефініцій лексеми *village* дозволив виділити наступні основні змістові ознаки: *village is a settlement in a rural area, larger than a hamlet and smaller than a town* [19, с. 1642]. Таким чином, у зазначеній дефініції виділяємо архісему 'поселення' (*settlement*), сему 'розташування' (*in a rural area*) та сему 'розмір' (*larger than a hamlet and smaller than a town*). Як бачимо з визначення, сема 'розмір' вводиться шляхом порівняння з двома іншими об'єктами *hamlet* та *town*. При цьому лексема *hamlet*, яка належить до периферії концепту визначається у словнику за допомогою лексеми *village* як *a village without a church*

[19, с. 672], та актуалізує сему релігійний центр (*without a church*). Слово з'явилося в англійській мові в середньоанглійській період на поч. XIV ст., походить від давньофранцузького *hamelet* (село).

Внутрішня форма лексеми *village* за лексикографічними даними майже не зазнала змін. Так, давньофранцузьке слово *village*, що має значення *houses and other buildings in a group usually smaller than a town* походить від латинського *villaticum* у значенні *farmstead with outbuildings*. Як бачимо з аналізу, в давньофранцузькій мові лексема *village* містить сему 'група домівок та будівель' та сему 'розмір', в якій є наявним порівняння лише з одним об'єктом (*smaller than a town*) [18].

Таким чином, для всіх аналізованих лексем англійської мови спільною є сема 'розмір', в той час як сема 'поселення' актуалізується в лексемах *town*, *village* і відсутня у лексеми *city*, що свідчить про той факт, що лексеми *town*, *village* належать до ядра концепту, а лексема *city* – до навколо ядерної зони.

Відповідно у сучасній російській мові існують три лексичні одиниці, що утворюють ядерну та навколо ядерну частину знань про концепт НАСЕЛЕННИЙ ПУНКТ: *город*, *село*, *деревня*.

Аналіз словникових дефініцій лексеми *город* дозволив відилити наступні основні змістові ознаки: *город – это крупный населенный пункт, административный торговый промышленный и культурный центр* [11, с. 136]. Таким чином, у зазначенній дефініції виділяємо архісему 'поселення' (*населенный пункт*), сему 'розмір' (*крупный*), сему 'значущість' (*центр*), сему 'управління' (*административный*), 'форма діяльності' (*торговый промышленный и культурный*).

Етимологічний аналіз лексеми показує її походження від старослов'янського *градъ – місто, сад*, яке, в свою чергу, походить від індоєвропейської основи **ghor – dho-s* у значенні *обгороджене місце* від кореня **gher – оточувати, охоплювати* [16, с. 443].

Аналіз словникових дефініцій лексеми *село* дозволив виділити основні змістові ознаки: *село – это большое крестьянское селение, в настоящее время – административный центр сельского района* [11, с. 699]. Таким чином, у зазначенній дефініції виділяємо архісему 'поселення' (*селение*), сему 'характеристика жителів' (*крестьянское*), сему 'розмір' (*большое*), сему 'значущість' (*центр*), сему 'управління' (*административный*), сему 'адміністративний поділ' (*сельского района*).

Аналіз внутрішньої форми лексеми показує зміни у значенні слова. Так, давньоруське *село* позначає *жилище; селение; поле*, старослов'янське *село*, що має значення *населенное место, дворы, жилые и хоз. постройки; поле, земля*, походить від праслов'янської лексеми **selo (пашня)*, яке співпало фонетично в східнослов'янській та південнослов'янській мові з **sedlo (поселення)*. Таким чином, старослов'янське і давньоруське *село* об'єднують дві семи 'поселення' і 'поле'. Остання сема замінюється пізніше семою 'характеристика

жителів' (крестьянское), яка включає семему 'возделывание сельскохозяйственных культур' [17, с. 596].

Аналіз словникових дефініцій лексеми *деревня* дозволив відилити наступні основні змістові ознаки: *деревня – это крестьянское селение* [11, с. 157]. Таким чином, у зазначеній дефініції виділяємо архісему 'поселення' (*селение*) та сему 'характеристика жителів' (*крестьянское*).

Аналіз внутрішньої форми лексеми *деревня* свідчить про поступову еволюцію її значення: спочатку **дървьня / *дървьна - пашня*, пізніше - *крестьянский двор или хутор с участком земли*, і нарешті з'являється сема 'поселення' (*селение*) [16, с. 501].

Таким чином, у російській мові сема 'поселення та характеристика жителів' є наявною у всіх аналізованих лексемах, в той час як інші семи (розмір, значущість, управління) актуалізуються у лексемах *город* та *село*.

В українській мові ядерні ознаки концепту НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ актуалізуються завдяки двочленній опозиції *місто – село*. Аналіз словникових дефініцій лексеми *місто* дозволив відилити основні змістові ознаки: *місто – це великий населений пункт; адміністративний, промисловий, торговий і культурний центр* [4, с. 679]. Таким чином, у зазначеній дефініції виділяємо архісему 'поселення' (*населений пункт*), сему 'розмір' (*великий*), сему 'значущість' (*центр*), сему 'управління' (*адміністративний*), 'форма діяльності' (*торговий промисловий і культурний*).

Аналіз внутрішньої форми лексеми показує, що українське слово *місто* походить від старослов'янського. *мѣсто* (місце), значення *великий населений пункт* в українській мові, напевно, було набуто через проміжне *базарна площа, ринок* під впливом польського *Miasto* [5, с. 484].

Аналіз словникових дефініцій лексеми *село* дозволив відилити наступні основні змістові ознаки: *село – це населений пункт, звичайно великий, неміського типу, жителі якого займаються переважно обробіткою землі* [4, с. 1305]. Таким чином, у зазначеній дефініції виділяємо архісему 'поселення' (*населений пункт*), сему 'розмір' (*великий*), 'тип' (*неміський*), 'форма діяльності жителів' (*жителі якого займаються переважно обробіткою землі*).

Аналіз внутрішньої форми свідчить про те, що українське слово *село* походить від старослов'янського *сѣло – населене місце, двори, будівлі*. Як бачимо з аналізу, вже в старослов'янській мові лексема *сѣло* містить сему 'поселення, будівлі, двори' [6, с. 209].

Аналіз українських лексем, що вербалізують значення концепту НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ, показує, що обидві лексеми актуалізують семи 'поселення', 'розмір', 'форма діяльності'.

Концепт НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ в аналізованих мовах активізує семи 'розмір' та 'поселення' майже у всіх лексемах. Порівняльний аналіз лексем, що вербалізують досліджуваний концепт, демонструє існування протиставлення *місто-село* у кожній мові. У той же час, в англійській мові ядро та навколо ядерна зона концепту НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ представлені трьома лексемами. Дві лексеми (*city, town*) позначають

місто, а одна (*village*) – село. В російській мові також існує тричленна опозиція. Однак, на відміну від англійської мови, одна лексема (*город*) позначає місто, а дві (*село, деревня*) – село, що пояснюється відмінностями традиційного укладу, оскільки історично для англійської лінгвоспільноти є більш характерним тяжіння до міської форми життя, а для російської, навпаки, – до сільської. В українській мові розглянутий концепт представлений лише двома лексемами за віссю міський/неміський тип поселення: *місто* та *село*. У той же час, проведений аналіз виявляє певні аломорфні риси у споріднених східнослов'янських мовах. В українській та російській мови ми бачимо співпадання у визначеннях лексем *місто-город*, хоча етимологічний аналіз демонструє їх несхожість. І, навпаки, лексеми *село-село* мають однакову етимологію, але різні визначення.

На наш погляд, подальшою перспективою дослідження може стати зіставлення концепту НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ в німецькій, англійській, українській та російській мовах.

Література

- 1. Арутюнова Н. Д.** От редактора / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка: Культурные концепты / [под ред. Н. Д. Арутюновой]. – М. : Индрик, 1991. – С. 3–15. **2. Бессонова О. Л.** Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивно-гендерні аспекти / О. Л. Бессонова. – Донецьк : ДонНУ, 2002. – 362 с. **3. Борисов О. О.** Функціонування концепту “FEAR” у сучасній англомовній картині світу / О. О. Борисов // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. – 2004. – Т. 7, № 1. – С. 72-80. **4. Великий** тлумачний словник сучасної української мови : [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с. **5. Етимологічний** словник української мови: В 7 т. / [уклад. Р. В. Болдирєв та ін.] – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 3 : Кора. — М., 1989. — 552 с. **6. Етимологічний** словник української мови: В 7 т. / [уклад. Р. В. Болдирєв та ін.] – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 5 : Р – Т. – 2006. – 704 с. **7. Карасик В.** Культурные доминанты в языке / В. И. Карасик // Языковая личность: культурные концепты: сб. научн. тр. / научн. ред. Карасик В. И. и др. – Волгоград; Архангельск : Перемена, 1996. – С. 3-16. **8. Красных В. В.** Этнопсихолінгвістика и лингвокультуроология: Курс лекций / В. В. Красных – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2002. – 284 с. **9. Краткий** словарь когнитивных терминов [Кубрякова Е. С. и др.]. – М. : Наука, 1996. – 174 с. **10. Мартинюк А. П.** Регулятивна функція гендерно маркованих одиниць мови (на матеріалі сучасного англомовного публіцистичного дискурсу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / А. П. Мартинюк. – К., 2006. – 40 с. **11. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю.** Толковый словарь русского языка : 80000 слов фразеологических выражений / Рос. АН, Ин-т рус. яз., Рос. фонд

культури / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова // 2-е испр. и доп. – М. : АЗЪ, 1995. – 928 с. **12. Савчук І. І.** Лінгвокогнітивний та комунікативний аспекти позначення суперництва засобами англійської мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / І. І. Савчук. — Донецьк, 2007. – 20 с. **13. Селіванова О. О.** Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : Підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с. **14. Степанов Ю. С.** Концепт // Словарь русской культуры: опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М. : Школа “Языки русской литературы”, 1997. – С. 43– 83. **15. Тарасова В. В.** Зіставні особливості семантики номінативних одиниць на позначення засобів пересування в сучасних англійській та німецькій мовах / В. В. Тарасова // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : зб. наук. праць / наук. ред. Корбозерова Н. М. – К. : Логос, 2006. – Вип. 9. – 2006. – С. 292-297. **6. Фасмер М.** Этимологический словарь русского языка. В 4т. / М. Фасмер; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва // 2-е изд., стер. – М. : Прогресс, 1986. Т.1 (А – Д). – 1986. – 576 с. **17. Фасмер М.** Этимологический словарь русского языка. В 4т. / М. Фасмер; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва // 2-е изд., стер. – М. : Прогресс, 1986. Т.3 (Муза – Сят). – 1986. – 832 с. **18. Harper D.** Online Etymology Dictionary [Електронний ресурс] / D. Harper // Режим доступу до словн. : <http://www.etymonline.com> **19. Oxford** Advanced Learner's Dictionary: Of Current English / Ed. By Sally Wehmeier. – Oxford : Oxford University Press, 1997. – 1780 p.

Шевчук О. О. Вербалізація концепту населений пункт у сучасній англійській, українській та російських мовах.

Стаття присвячена опису концепта НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ в англійській, українській та російській мовах шляхом аналізу його ядерних та насколярних характеристик.

Ключові слова: концепт, сема, архісема.

Шевчук О. О. Вербализация концепта населенный пункт в современном английском, украинском и русском языках.

Статья посвящена описанию концепта НАСЕЛЁННЫЙ ПУНКТ в английском, украинском и русском языках путём анализа его ядерных и околосколярных характеристик.

Ключевые слова: концепт, сема, архисема.

Shevchuk O. O. Verbalization of the concept inhabited location in the English, Ukrainian and Russian languages

The article is dedicated to the description of the concept INHABITED LOCATION in the English, Ukrainian and Russian languages with the help of its nuclear and near-nuclear characteristics analysis.

Key words: concept, seme, archeseme.